

BARQAROR BIRIKMALARNING TIL VA BADIY MATNDA TUTGAN O'RNI

Ruxshona Qahramonova,

Xalqaro innovatsion universitet talabasi

Nurali Murodillayev,

Xalqaro innovatsion universitet o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek tilidagi barqaror birikmalarning lingvistik va uslubiy xususiyatlari, ularning nutqdagi va adabiy matndagi estetik funksiyalari tahlil etiladi. Barqaror birikmalarning tarkibiy turg'unligi, semantik yaxlitligi, milliy-madaniy yuki, badiiy obraz yaratishdagi ahamiyati ilmiy asosda yoritilgan. Shuningdek, maqolada frazeologik birliklar, maqol va matallar, aforizmlarning o'zbek adabiyotida qanday badiiy vazifa bajarishi haqidagi nazariy va amaliy qarashlar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: barqaror birikma, frazeologizm, turg'un ibora, tilshunoslik, badiiy tasvir, metafora, milliy tafakkur, obrazlilik, frazeologik birlik.

Аннотация. В данной статье анализируются лингвистические и стилистические особенности устойчивых словосочетаний в узбекском языке, а также их эстетические функции в устной и литературной речи. Научно исследуются структурная устойчивость, семантическая целостность, культурное значение и роль устойчивых выражений в художественной образности. Кроме того, в статье представлены теоретические и практические перспективы использования фразеологических единиц, пословиц, изречений и афоризмов в узбекской литературе.

Ключевые слова: устойчивые выражения, фразеологизм, устойчивое выражение, лингвистика, литературная образность, метафора, национальный менталитет, образность, фразеологическая единица.

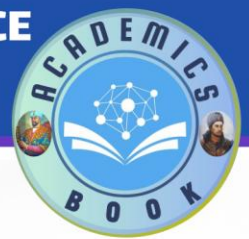
Annotation. This article analyzes the linguistic and stylistic features of stable word combinations in the Uzbek language, as well as their aesthetic functions in speech and literary texts. The structural stability, semantic integrity, cultural significance, and the role of fixed expressions in artistic imagery are scientifically examined. In addition, the article presents theoretical and practical perspectives on the use of phraseological units, proverbs, sayings, and aphorisms in Uzbek literature.

Key words: stable expressions, phraseologism, fixed phrase, linguistics, literary imagery, metaphor, national mentality, figurativeness, phraseological unit.

KIRISH

Inson nutqi murakkab, dinamik va ko'p qatlamli til birliklaridan tashkil topgan bo'lib, uning mazmuniy va uslubiy boyligi ko'p jihatdan tayyor leksik birliklar – barqaror birikmalar orqali ta'minlanadi. Har qanday tilda mustahkam, tayyor holda ishlatiladigan iboralar, frazemalar, maqol va matallar, aforizmlar nutqning badiiy-estetik ta'sirchanligini oshirib, obrazlilik yaratadi. O'zbek tilshunosligida bu birikmalar turli atamalar orqali ifodalanadi: frazeologik birliklar, turg'un birikmalar, frazemalar, mustahkam iboralar va hokazo. Ular xalqning tarixiy xotirasi, mentaliteti, tafakkuri va estetik qarashlarining badiiy ifodasidir.

Nutq jarayonida inson soʻzlar orqali oʻz fikri, his-tuygʻusi va kayfiyatini ifoda etadi. Shu bilan birga, u tayyor, avvaldan xalq tilida shakllangan, ramziy maʼnoga ega iboralardan ham keng foydalanadi. Ana shunday iboralar barqaror (yoki mustahkam) birikmalar deb yuritiladi. Ular, odatda, ikki yoki undan ortiq soʻzlarning oʻzaro barqaror, oʻzgarmas shaklda bogʻlanishi orqali yuzaga keladi va nutqqa obrazlilik, emotsionallik, qisqalik kabi xususiyatlarni olib kiradi.

Tilshunos Sh. Rahmatullayev frazeologik birliklarni "tuzma segment birliklar" deb taʼriflab, ularning tildagi muhim semantik va stilistik yukini alohida eʼtirof etadi. Uning fikricha, bunday birikmalar tildagi jonli xotirani – yaʼni ramzli va majoziy fikrlashni aks ettiradi. Masalan, *“qulogʻiga quy”* iborasi oʻz ifodaviy imkoniyatiga ega boʻlgan barqaror birikma boʻlib, tinglovchiga muhim ogohlantirish berishni bildiradi. U zamon, shaxs, mayl shakliga moslashishi mumkin, lekin ibora shaklan oʻzgartirilmaydi. Barqaror birikmalarning til va adabiyotdagi ahamiyati koʻp qirrali boʻlib, ular turli uslublarda har xil vazifalarni bajaradi. Ularning asosiy funksional xususiyatlari quyidagilardan iborat:

Badiiy-estetik taʼsirchanlikni oshirish. Barqaror birikmalar, ayniqsa badiiy adabiyotda, obraz yaratishda, holatni kuchliroq tasvirlashda muhim vosita boʻlib xizmat qiladi. Ular matnga emotsional kuch, obrazli tasvir va taʼsirchanlik kiritadi. Masalan, *“koʻz ochib yumguncha”* yoki *“dili ezilib ketdi”* iboralari oddiy soʻzlardan koʻra chuqurroq ruhiy holatni tasvirlaydi.

Obrazlilikni kuchaytirish. Turgʻun iboralar badiiy obrazlar yaratishda keng ishlatiladi. Ular personajning ichki kechinmasi, xarakteri va ruhiy ahvolini koʻrsatishda muhim semantik yuk tashiydi. Masalan, *“yuragi ogʻziga kelmoq”* iborasi oddiy qoʻrqish hissidan koʻra chuqurroq, intensiv holatni bildiradi.

Milliy-madaniy xotirani ifodalash. Barqaror birikmalar har bir xalqning milliy tafakkur mahsuli sifatida qaraladi. Ular orqali xalqning tarixiy yodgorligi, dunyoqarashi, diniy-falsafiy tushunchalari, urf-odat va qadriyatlarini ifodalanadi. Masalan, *“suv kelganda toʻpigʻingni qoʻy”* degan maqol oʻzbek xalqining ehtiyotkorlikka asoslangan donishmandligini aks ettiradi.

Qisqa va loʻnda ifoda shakli. Koʻp hollarda bunday iboralar murakkab fikrlarni ixcham shaklda ifodalash imkonini beradi. Ular matnning semantik yuki koʻp boʻlgan qismlarini qisqa shaklda ifodalab, oʻquvchiga oson anglash imkonini yaratadi. Bu, ayniqsa, maqollar, matallar va aforizmlarda yaqqol koʻrinadi.

Adabiy matnda barqaror birikmalar personajning nutqini jonlantiradi, matnning badiiy-estetik sifatini oshiradi, muallif fikrini emotsional va obrazli tarzda ifodalash imkonini beradi. Masalan, Alisher Navoiy ijodida *“koʻngul oynasi”*, *“ishq gulshani”*

kabi iboralar ko‘p uchraydi va ular asar g‘oyasiga falsafiy, ramziy mazmun bag‘ishlaydi.

Paremiyalar – ya‘ni maqollar, matallar, aforizmlar – xalq tajribasining umumlashgan ko‘rinishidir. Ular jamiyat xotirasi, axloqiy me‘yorlar va hayotiy qarashlarni badiiy shaklda aks ettiradi. *“Oqibat yaxshilikni yetaklaydi”* kabi maqollar hayotiy tajribaga asoslangan, qisqa, lo‘nda va hikmatli ifoda vositasidir.

Tarkibiy barqarorlik barqaror birikmalarning eng muhim belgisidir. Bu xususiyat ularning grammatik jihatdan o‘zgarmasligini, tarkibiy qismlarning joylashuvi qat‘iyligini bildiradi. So‘zlarning joyini almashtirish iboraning ma‘nosini buzadi. Tilshunos A.V. Kunin bu holatni *“idiomatik qotib qolish”* deb ataydi va frazeologik birliklarning asosiy mezonlarini tarkibiy turg‘unlik va semantik yaxlitlik deb belgilaydi.

Birikmalar tarkibidagi har bir so‘z o‘zining mustaqil lug‘aviy ma‘nosini yo‘qotib, butun ibora umumiy yangi ma‘no kasb etadi. Bu holat *“frazeologik birdamlik”* deb ataladi. Masalan, *“boshini qotirmoq”* iborasi shunchaki bosh va qotish harakatining yig‘indisi emas, balki *“chuqur o‘yga botish”* ma‘nosini bildiruvchi yangi birlikdir. Barqaror birikmalar til tizimida ko‘p marta takrorlanib, xalq tilida qabul qilinganligi bilan ajralib turadi. Bu ularning madaniy va kommunikativ ahamiyatini oshiradi. Har bir avlod bunday iboralarni ongli yoki ongsiz ravishda takrorlab, tilni rivojlantiradi.

XULOSA

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash kerakki, barqaror birikmalar tildagi leksik-semantik boyligini, uslubiy rang-baranglikni ifodalovchi muhim birliklardir. Ular o‘z tarkibida xalqning ko‘p asrlik tafakkuri, madaniyati, estetik dunyoqarashi, hayotiy tajribasi va ruhiy kechinmalarini mujassamlashtiradi. Adabiyotda bunday birikmalarning qo‘llanilishi muallifga obrazli, emotsional va ta’sirchan nutq yaratish imkonini beradi. Frazeologik birliklarni chuqur o‘rganish va tahlil qilish orqali nafaqat tilni, balki xalqning tarixiy-estetik tafakkurini ham anglash mumkin. Shu bois, barqaror birikmalar tilshunoslik va adabiyotshunoslikda dolzarb ilmiy izlanish sohalaridan biri bo‘lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Azizov O. Tilshunoslikka kirish. – T.: O‘qituvchi, 1996.
2. Iriskulov M. Tilshunoslikka kirish. – T.: O‘qituvchi, 1992.
3. Mahmudov N. Til. – T.: Yozuvchi, 1998.
4. Mahmudov N. Ma’rifat manzillari. – T.: Ma’naviyat, 1999.
5. Nurmonov A., Yo‘ldoshev B. Tilshunoslik va tabiiy fanlar. – T.: Sharq, 2001.
6. Nurmonov A., Rasulov R. O‘zbek tili jadvallarda. – T.: O‘qituvchi, 1993.
7. Sodiqov A., Abduazizov A., Iriskulov M. Tilshunoslikka kirish. – T., 1981.

